

**ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ԿԱՐԵՆ ՅՈՒՐԻԿԻ ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ

**ՀԱՄԸՆԳՀԱՆՈՒՐ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՀՂԱՑՔԸ ԵՎ ՎՈՒԴՐՈ ՎԻԼՍՈՆԻ
ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ**

**Է.00.02 «Համաշխարհային պատմություն» մասնագիտությամբ պատմական
գիտությունների թեկնածուի զիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության**

ՄԵՂՍԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ – 2015

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում:

Գիտական ղեկավար՝

պատմական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա.Ջ. Կիրակոսյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

քաղաքական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր Լ.Ղ. Շիրինյան

պատմական գիտությունների թեկնածու
դոցենտ Ա.Ս. Գասպարյան

Առաջատար կազմակերպություն՝

Հայ-Ռուսական (Մլավոնական) համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2015 թ. նոյեմբերի 26-ին, ժ. 15:00-ին, ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտում գործող ՀՀ ԲՌՀ-ի 006 «Համաշխարհային պատմություն» մասնագիտական խորհրդում (հասցե՝ 0019, ք. Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24/4):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2015 թ. հոկտեմբերի 14-ին:

Մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար՝

պատմական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ Ռ. Պ. Ղազարյան

ԹԵՍԱՅԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: Համընդհանուր խաղաղության հիմնահարցը համաշխարհային պատմության կարևորագույն խնդիրներից է: Պատերազմ-խաղաղություն դարավոր հակամարտությունը մշտապես ուղեկցում է մարդկությանը՝ օր օրի արժևորելով խաղաղության հաստատման և պահպանման կարևորությունը: Ոստի ամենևին էլ պատահական չէ, որ խաղաղության հաստատման գաղափարը մշտապես եղել է (և կա) պատմական տարբեր ժամանակաշրջանների խոշոր մտածողների և պետական այրերի ուշադրության կենտրոնում: Նման հրամայականով ինքնին բացատրվում է երևույթի ուսումնասիրության այժմեականությունը պատմական զարգացման յուրաքան-չյուր ժամանակաշրջանում: Հընթացս արդի պատմության՝ գաղափարն անցել է զարգացման ուրույն ճանապարհ, ինչն արտահայտվել է համընդհանուր և հարատև խաղաղության վերաբերյալ գոյություն ունեցող զանազան ծրագրերում: Հեղինակները խնդրո առարկա հղացքն ապահովեցին ծարագրային հենքով, որի հիման վրա 17-րդ դարից գաղափարը թևակոխեց իրագործման համակարգային կարգավորման փուլ՝ հիմնարար նշանակություն ունենալով Վեստֆալի (1648 թ.), Վիեննայի (1815 թ.), Վերսալի(1919 թ.)համակարգերում:

Անդրադարձը համընդհանուր խաղաղության պահպանման հիմնախնդրին արդիական և կարևոր է հատկապես այսօր: 21-րդ դարի մարտահրավերների պայմաններում, երբ աշխարհն անընդմեջ ներքաշվում է նորանոր հակամարտությունների և պատերազմների մեջ, առանձնակի ուժով է զգացվում համաշխարհային հանրության միասնականության և աշխարհի ճակատագրի հանդեպ հավաքական պատասխանատվության անհրաժեշտությունը:

19-րդ դարի վերջին եվրոպական հավասարակշռության համակարգը, շրջանցելով միջազգային հարաբերությունների խաղաղ կարգավորման վեստֆալյան և վիեննայի սկզբունքները, կրկին վերադարձավ ուժային մեթոդներին, ինչն էլ հանգեցրեց համընդհանուր ճգնաժամի: Այն իր դրսևորումը ստացավ Առաջին աշխարհամարտի ընթացքում: Պատերազմի ավարտից հետո աշխարհը կանգնեց նոր աշխարհակարգի ստեղծման և համընդհանուր խաղաղության վերահաստատման մարտահրավերի առջև: Միացյալ Նահանգների 28-րդ նախագահ Վուդրո Վիլսոնը (Woodrow Wilson), վերսալյան կարգավորման շրջանակներում հստակ կանոնակարգված փաստաթղթի՝ «14 կետեր» ծրագրի տեսքով, ներկայացրեց նոր միջազգային կարգ հիմնելու գաղափարը: Այն ուրվագծում էր համաշխարհային անվտանգ ապագայի տեսլականը՝ ազգերի համընդհանուր ընկերակցության՝ Ազգերի լիգայի ստեղծման հարացույցով:

Վերոշարադրայի համատեքստում ներկա աշխատանքում փորձ է արվել ներկայացնել համընդհանուր խաղաղության պահպանման պատմական հեռանկարը և Վուդրո Վիլսոնի արտաքին քաղաքական հայեցակարգը:

ԱՏԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԱՀԱՄԱՆՆԵՐԸ:

Ատենախոսության ժամանակագրական շրջանակն ընդգրկում է երեք տարբեր պատմական հարթություններ: Նախ փորձ է արվել ներկայացնել համընդհանուր խաղաղության գաղափարի զարգացումը 14-19-րդ դարերի հեղինակների աշխատանքներում և ծրագրային առաջարկներում: Ուսումնասիրվել են Վեստֆալի և Վիեննայի համակարգերի համընդհանուր խաղաղության հիմնադրույթները: Ապա ներկայացվել է Համընդհանուր խաղաղության ամերիկյան ձևաչափը՝ Վուդրո Վիլսոնի արտաքին քաղաքականության համաձիթում, մասնավորապես՝ Միացյալ Նահանգների «չեզոքությունը» 1914-1917 թթ. և «14 կետերի» հրապարակումը: Այնուհետև ուսումնասիրվել է Ազգերի լիգայի կազմավորման բուն գործընթացը Փարիզի համաժողովում և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների Կոնգրեսում:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԱՈՒՐԿԱՆ:

Ըստ նշված շրջափուլերի որոշարկվել է հետազոտության առարկան, որի շրջանակներում ուսումնասիրվել է Համընդհանուր խաղաղության հղացքը: Ներկայացվել է Վուդրո Վիլսոնի արտաքին քաղաքական

հայեցակարգը, Ազգերի լիգայի՝ որպես համընդհանուր խաղաղության պահպանման երաշխավորի ստեղծման գործընթացը:

ՀԵՏԱՉՈՏՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ: Ատենախոսության

նպատակն է՝ համընդհանուր խաղաղության գաղափարի համակարգային կիրարկման Վեստֆալի և Վիեննայի փորձի համալիր վերլուծությամբ ներկայացնել գաղափարի զարգացումը, տալ վերջինիս ձևակերպումը Վուդրո Վիլսոնի արտաքին քաղաքական հայեցակարգում, ուսումնասիրել «Վիլսոնականության» գաղափարական հենքը և դրա ազդեցությունն Ազգերի լիգայի ստեղծման վրա: Ըստ այդմ՝ աշխատանքում առաջ են քաշվել հետևյալ խնդիրները.

- ներկայացնել համընդհանուր խաղաղության հղացքը պատմական հոլովությամբ,
- տալ խաղաղության գաղափարի զարգացման տրամաբանությունը Եվրոպայի 14-19-րդ դարերի պատմագիտական մտքում,
- ուսումնասիրել համընդհանուր խաղաղության գաղափարի հիմնադրույթները Վեստֆալի և Վիեննայի համակարգերում,
- առանցքային այս հիմնախնդրի դիտանկյունից վերլուծել և ներկայացնել Վերսալյան համակարգի շրջանակներում հաստատվող նոր աշխարհակարգի էությունը,
- 20-րդ դարակազմի քաղաքական ճգնաժամի համատեքստում արժևորել Վուդրո Վիլսոնի ներդրումը հետպատերազմյան խաղաղության և նոր աշխարհակարգի հաստատման գործում,

• ներկայացնել նախագահ Վիլսոնի աշխարհայացքի արժեհամակարգային բովանդակությունը, նրա քաղաքական փիլիսոփայությունը, ամերիկյան քաղաքական ավանդույթների նորարարական կիրարկումը,

• ներկայացնել համընդհանուր խաղաղության պահպանման հիմնախնդրի «Վիլսոնյան մեկնաբանությունը» Ազգերի լիգայի համատեքստում,

• գնահատել Վիլսոնի գաղափարական ժառանգության դերը «հետվիլսոնյան» համաշխարհային արտաքին քաղաքական ավանդույթում:

Վիլսոնի աշխարհակարգաստեղծ գործունեությունից անմասն չէր նաև Հայաստանի Հանրապետությունը և հայ ժողովուրդը: Վերոնշյալ դրույթները միանգամայն հայանպաստ ազդեցություն ունեին Հայկական հարցի լուծման, ազգային պետականության վերականգնման ճանապարհին: Վուդրո Վիլսոնը մտահոգություն էր հայտնում հայերի ճակատագրի վերաբերյալ. «Ամերիկյան պատասխանատվություն է կրում հայերին պաշտպանելու համար, որոնք բնաջնջվել են իրենց հայրենիքում»¹: Ազգերի լիգան քանիցս անդրադարձել է Հայկական հարցին. այդ կազմակերպությանն անդամակցելու Հայաստանի Հանրապետության դիմումի քննարկման, Հայաստանի նկատմամբ մանդատի հաստատման, Թուրքիայում «Հայկական ազգային օջախի» ստեղծման և այլնի կապակցությամբ: Սակայն սա ուսումնասիրման միանգամայն այլ առարկա է և դուրս է և սույն աշխատանքի նպատակային շրջանակներից:

ԱՄԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՀԻՍՔԸ: Ատենախոսությունը գրվել է

պատմաքննական և պատմահամադրական վերլուծության մեթոդների օգտագործմամբ՝ դրանց հաղորդելով մեկնաբանական բնույթ: Պատմաքննական մեթոդի տեսանկյունից ներկայացվում են խնդրո առարկայի վերաբերյալ գոյություն ունեցող մոտեցումները և մեկնաբանություններ, որոնք մեզ օգնել են տրամաբանական քննության ենթարկել խաղաղության ավանդույթի ձևավորման և կիրարկման գործընթացը, ինչպես նաև քաղաքականության քննության ենթարկել Վիլսոնի և նրա քաղաքական շրջապատի վարած արտաքին քաղաքականությունը: Իսկ գիտահամադրական մեթոդի դիտարկմամբ հնարավոր է դառնում ի մի բերել արժարժվող թեմայի պատմական մեկնաբանությանը

¹ Մանրամասն տես **Ա. Կիրակոսյան**, Վուդրո Վիլսոնը և Հայկական հարցը, ՀՀ ՊՆ Գ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 1-2 (83-84), Երևան, «Լիմուշ», 2015, էջ 62-76:

ընդհանրական սկզբունքներն ու արդյունքները: Այս համատեքստում խնդրո առարկա հղացքների և հարացույցերի լուսաբանումը կառուցվում է 14-19-րդ դարերի Եվրոպայի պատմական մտքի ներկայացուցիչների համընդհանուր և հարատև խաղաղության հաստատմանը միլիոնավոր տրամախոսությունների (տրակտատների) և Վուրդո Վիլսոնի աշխարհակարգային հիմնարար գաղափարական ընմբռնումների վրա՝ «համընդհանուր խաղաղության պահպանում», «հավերժ խաղաղություն», «միասնական Եվրոպա», «ուժերի հավասարակշռություն», «հանրային պայմանագիր», «Մեծ նախագիծ», «Սրբազան դաշինք», «խաղաղություն առանց հաղթանակի», «հավաքական անվտանգություն», «Ազգերի լիգա», «ազգերի ազատ ինքնորոշման իրավունք», «հավաքական պատասխանատվության ստանձնում», «միջպետական փոխհարաբերությունների իրավական կարգավորում» և այլն:

Աշխատանքի ընթացքում որոշակիորեն կարևորվել է նաև միջգիտակարգային մոտեցումը, որի արդյունքում մի շարք երևույթներ դիտարկվել են նաև քաղաքագիտական, տնտեսագիտական և հոգեբանական հարթություններում:

ԱՏԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ԿԻՐԱՈՍՎԱՆ ԵՇԱՆՍԿՈՒԹՅՈՒՆԸ: Ստացված հետազոտական արդյունքները կարող են օգտագործվել ինչպես պատմության և պատմության տեսության, այնպես էլ միջազգային հարաբերությունների և քաղաքագիտության բնագավառներում: Դրանք կարող են օգտագործվել բուհական ընդհանուր և մասնագիտական դասընթացների պատրաստման համար:

ԱՏԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՉԱԶՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: Ատենախոսության թեման հաստատվել է ԵՊՀ Պատմության ֆակուլտետի խորհրդում: Ատենախոսությունը քննարկվել է պաշտպանության է երաշխավորվել ԵՊՀ Համաշխարհային պատմության ամբիոնի կողմից: Ատենախոսության հիմնադրույթները հրապարակվել են հեղինակի քվոլ վեբ գիտական հոդվածներում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՄԿՁԲՆԱԳՅՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՈՍ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ: Ատենախոսությունը գրված է հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն և ֆրանսերեն լեզուներով հրապարակված տարաբնույթ սկզբնաղբյուրների և գիտական հետազոտությունների հիման վրա: Համընդհանուր խաղաղության հղացքի ուսումնասիրման գործում որպես սկզբնաղբյուրներ ծառայել են 14-19-րդ դդ. եվրոպական հեղինակների՝ Պիեռ Դյուբուայի (Pierre Dubois), Էրազմ Ռոտերդամցու (Erasmus Roterodamus), Թոմաս Հոբսի (Thomas Hobbes), Ջոն Լոքի (John Locke), Ժան-ժակ Ռուսսոյի (Jean-Jacques Rousseau), Էմանուել Կանտի (Immanuel Kant) և այլոց աշխատությունները²: Հիշյալ հեղինակներն իրենց գործերում առաջ են քաշել համընդհանուր և հարատև խաղաղության հաստատման նպատակով համանվիրույական կամ համաշխարհային խաղաղ միավորման, բարոյական փոխադարձ պատասխանատվության, միջազգային դատարանի և համաշխարհային խորհրդարանի ստեղծման գաղափարները, որոնց ուսումնասիրումը վեր է հանում խաղաղության գաղափարի զարգացման տրամաբանությունը՝ ծրագրային կարգավորումից դեպի գործնական համակարգային կարգավորում: Այս հատվածում կուղենայինք առանձնացնել միջազգային իրավունքի նախահայրեր Նիկոլո Մաքիավելիի (Niccolò Machiavelli), Հուգո Գրոցիուսի (Hugo Grotius), Էմեր դե Վաթելի

² P. Dubois, De recuperatione Terre Sancte, Paris, “Alphonse Picard, [dituer” 1891. Э. Роттердамский, Жалоба миру, пер. Ф.Л.Мендельсон, Москва, “Советская Россия”, 1991. Т. Гоббс, Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Томас Гоббс, сочинения, в 2 томах, т. 2, сост. ред., авт. примеч. В.В. Соколов, Москва, “Мысль”, 1991. Дж. Локк, Два трактата о правлении. Джон Локк, Сочинения, в 3 томах, т. 3, сост. ред., авт. примеч. А.Л. Субботин, Москва, “Мысль”, 1988. The Political Writings of Jean Jacques Rousseau, ed. from the original manuscripts and authentic editions, with introductions and notes by C.E. Vaughan. Vol. 1, Cambridge, “University Press”, 1915. И. Кант, К Вечному Миру, Сочинения в шести томах, т. 6, под ред. Т. И. Ойзермана, Москва, “Мысль”, 1966.

(Emer de Vattel) աշխատանքները³, որոնցում համընդհանուր խաղաղության գաղափարը «համեմվեց» ազգերի ազատ ինքնորոշման, պետությունների ինքնիշխանության և միջազգային հարաբերությունների այլ սկզբունքների դիտարկմամբ: Այս հատվածում որպես կարևոր սկզբնաղբյուր կարևորել ենք նաև ռուս իրավաբան-միջազգայնագետ Ֆյոդոր Մարտենսի կազմած ժողովածուն⁴, ինչպես նաև Սրբազան դաշինքին վերաբերող արխիվային փաստաթղթերի ժողովածուն⁵, որոնցում զետեղված պայմանագրերի ամբողջական տեքստերը մեզ հնարավորություն են տալիս առավել մանրամասն տեղեկանալ քննարկվող նյութին և նորովի մեկնաբանել այն:

Վուդրո Վիլսոնի արտաքին քաղաքական հայեցակարգի ուսումնասիրման համար որպես սկզբնաղբյուրներ ծառայել են նրա հեղինակած աշխատանքները⁶, ինչպես նաև նրա ելույթների, պաշտոնական գրագրության, օրագրային գրառումների, հարողումների, ուղերձների, նամակների և այլ տեղեկատվության հիստորիակումները⁷: Այս փաստաթղթերն ունեն կարևոր աղբյուրագիտական արժեք մեզ հետաքրքրող թեմայի ուսումնասիրության համար: Դրանց օգնությամբ հաջողվել է հետևել Վուդրո Վիլսոնի արտաքին քաղաքական հայացքների սկզբնավորման գործընթացին, դիտարկել խաղաղության գաղա փարի և «վիլսոնականության» դոկտրինայի նրա սեփական մեկնաբանությունը:

Իրենց աղբյուրագիտական տեղեկատվությամբ մեծ կարևորություն ունեն Միացյալ Նահանգների գերատեսչությունների պաշտոնական փաստաթղթերը՝ մեր պարագայում Արտաքին հարաբերությունների փաստաթղթերը (Papers Relating to the Foreign Relations of The Unaited States) և Կոնգրեսի գրառումները (Congressional Records Containig the Proceedings and Debates of the Congress of the United States of America):

Թեմայի ուսումնասիրության մեջ իրենց աներկբա տեղն ունեն Վիլսոնի ժամանակակից պետական, հասարակական և քաղաքական գործիչների փաստաթղթերը, գիտական աշխատությունները, նամակագրությունը, հուշերը և օրագրերը⁸: Այս գործերը պարունակում են փաստագրական հսկայական

³ Н. Макиавелли, Государь, Минск, “Харвест”, 2004. Г. Гроциус, О праве войны и мира, Три книги в которых обничаются естественное право и право народов, а также принципы публичного права, пер. с лат. А.Л. Саккетти, под ред. С.Б. Крылов, Москва, “Государственное издательство юридической литературы”, 1956. Э. де Ваттель, Права народов или принципы естественного права, применяемые к поведению и делам наций и суверенов, пер В.Н. Дурденовский, Ф.А. Кублицкий, Э.М. Фабриков, Москва, “Государственное издательство юридической литературы”, 1960.

⁴ Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россиею с иностранными державами, сост. Ф. Мартенс, тт. 1-15, Санкт-Петербург, “А. Бенке”, 1874-1909.

⁵ Архив Историчесий и Политический 1816 года, Stanford University Library

⁶ W. Wilson, A History of the American People, vol. 1-5, New York-London, “Harper & Brothers”, 1908. Guarantees of Peace, New York-London, “Harper & Brothers”, 1919. In Our First Year of War, New York-London, “Harper & Brothers”, 1918. Mere Literature and ather Essays, Boston-New York, “Houghton Mifflin Company” 1896. On Being Human, New York-London, “Harper & Brothers”, 1916. The Free Life, New York, “Thomas Y. Crowell & Co.”, 1908. Congressional Government, Boston-New York, “Houghton Mifflin Company”, 1885. The Hope of the World, New York-London, “Harper & Brothers”, 1920. The New Freedom, New York-Garden City, “Doubleday, Page & Copmany”, 1919. The State and Federal Governments of the United States, Boston, “D.C. Heath & Co.” 1891. The State, Boston-New York-Chicago, “D.C. Heath & Co.” 1918. When a Man Comes to Himself, New York-London, “Harper & Brothers”, 1901.

⁷ Woodrow Wilson, War and Peace, Presidential Messages, Addresses and Other Papers (1917-1924), ed., by, R. Baker and W. Dodd, vv.1-2, New York, “Kraus Reprint Co.”, 1970. America and the League of Nations, Woodrow Wilson’s Addresses in Europe, comp. by L.Powell and F. Hodgins, Chicago, “Rand McNally & Company”, 1919. War Addresses of Woodrow Wilson, Cop. by A. Leonard, Boston-New York, “Ginn & Company”, 1918. The League of Nations, Addresses Delivered by The President of The United States at Boston, on February 24, 1919 on The Plan for The League of Nations, Pres. by Mr. Pittman, Washington, “Government Printing Office”, 1919. President Wilson’s Foreign Policy: Messages, Addresses, Papers, ed. by J. Scott, New York, “Oxford University Press”, 1918. O. GALE Americanism, Woodrow Wilson’s Speeches on the War, Why He Made Them and What They Have Done, Chicago, “The Baldwin Syndicate Publishers”, 1918. President Wilson’s State Papers and Addresses, ed. by A. Shaw, New York, “George H. Dorn Company”, 1917, և այլն:

⁸ T. Bailey, Woodrow Wilson and the Lost Peace, New York, “Macmillan”, 1944. J. Tumulty, Woodrow Wilson: As I Know Him, Garden City- New York, “Doubleday, Page & Copmany”, 1921. G. Herron, Woodrow Wilson and The

տեղեկատվություն, արժեքավոր դիտողությունը վիլսոնյան վարչակազմի արտաքին քաղաքական որոշումների ընդունման գործընթացի վերաբերյալ: Այս շարքից կուզենայինք առանձնացնել Վիլսոնի մտերիմ ընկեր գեղապետ Էդուարդ Հաուզի (Edward House) «արխիվը»⁹, 1915-1920 թթ. Միացյալ Նահանգների պետքարտուղար Ռոբերտ Լանսինգի (Robert Lansing) «թղթերը»¹⁰, ամերիկյան հայտնի պատմաբան, կենսագիր, Փարիզի համաժողովում Վիլսոնի մամուլ քարտուղար Ռեյ Բեյքերի (Ray Baker) և ամերիկյան հայտնի հետազոտող Չարլզ Սեյմուրի (Charles Seymour) աշխատանքները¹¹:

Կարևոր են նաև եվրոպական քաղաքական գործիչների և դիվանագետների աշխատանքները¹², որոնք հիմնականում գրված են ժամանակակիցների և գործընթացի մասնակիցների կողմից և պարունակում են հետաքրքիր դատողություններ ու վերլուծություններ, որոնք թույլ են տալիս համադրել ամերիկյան և եվրոպական քաղաքական միտքը հետպատերազմյան խաղաղ կարգավորման կարևոր խնդիրների վերաբերյալ:

Ուսումնասիրվող հիմնախնդրի վերաբերյալ օգտագործված նյութերի մյուս մասը կազմում են գիտական հետազոտությունները: Խտաղաղության հիմնախնդրի, Եվրոպական գաղափարի, Վեստֆալի և Վիեննայի համակարգերի ուսումնասիրման վերաբերյալ կան բազմաթիվ հետազոտություններ: Դրանց շարքում կցանկանայինք առանձնացնել Ալեքսանդր Չոբարյանի, Ռայմոն Առոնի (Raymond Aron), Անատոլի Տոբկունովի, Ֆրենսիս Հինսլիի (Francis Hinsley) աշխատությունները¹³: Ալեքսանդր Չոբարյանը Եվրոպական գաղափարի ուսումնասիրման համատեքստում որոշակի անդրադարձ է կատարում խաղաղության և պատերազմի հիմնախնդրին: Ֆրանսիացի փիլիսոփա և քաղաքագետ Ռայմոն Առոնը դիտարկում է Վեստֆալյան համակարգում կոալիցիաների համատեղ գործելու անհրաժեշտությունը, որը պետություններին տալիս էր նաև համագործակցության դաշտում մակերևույթ և դաշնակիցներին փոխելու հնարավորություն: Միս այս համագործակցելու հանգամանքն էլ, ըստ Անատոլի Տոբկունովի, պետությունների միջև առաջացրեց որոշակի մրցակցություն, ինչը և

World's Peace, New York, "Mitchell Kennerley", 1917. The Greatness of Woodrow Wilson 1856-1956, ed. by **E. Alsop**, New York-Toronto, "Rinehart & Company", 1956. **H. Lodge**, The Senate and the League of Nations, New York, "Scribner", 1925. The Treaty of Versailles: American Opinion, Speeches of Henry Lodge, Philander Knox, Gilbert Hitchcock, Woodrow Wilson, Boston, Massachusetts, "Old Colony Trust Company", 1919. **D. Cohalan**, Senator Lodge: Past and Present, Washington, "All America National Council", (հրատարակության տարեթիվը նվաճ չէ). **W. Borah**, The League of Nations, Speech Delivered in the Senate of The United State, Indianapolis, "The Bobbs-Merrill Company", (հրատարակության տարեթիվը նվաճ չէ), և այլն:

⁹ Архив полковника Хауза, тт. 1-2, Москва, "Государственное социально-экономическое издательство", 1937, тт. 3-4, Москва, "Государственное издательство политической литературы", Москва, 1944.

¹⁰ **R. Lansing**, War Memoirs, Indianapolis- New York, "Bobs-Merrill Co.", 1935. The Big Four and Other of Peace Conference, Boston, "Hutchinson", 1921. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Lansing Papers 1914-1920, vol. 1-2, Washington, "Government Printing Office", 1939-1940.

¹¹ **R. Baker**, Woodrow Wilson: Life and Letters, vol. 1-8, New York, "Doubleday, Page & Copmany," 1927-1939. **Նույնի** Woodrow Wilson and World Settlement, vol. 1-3, New York, "Doubleday, Page & Copmany," 1923: **Նույնի**, Вудро Вильсон. Мировая война. Версальский мир, Москва, "Гос. Изд-во", 1923: **Ch. Seymour**, American Diplomacy during the World War, Baltimore, "The John Hopkins Press", 1934. **Նույնի**, Woodrow Wilson and the World War, Toronto, "Yale University Press", 1921:

¹² **J. Keynes**, The Economic Consequences of the Peace, New York, "Harcourt, Brace, and Howe", 1920. **Նույնի**, Пересмотр мирного договора, пер. с англ. Д. Кончаловского, Москва, "Государственное издательство", 1922: **Д. Ллойд Джордж**, Правда о мирных договорах, тт. 1-2, пер. с англ. А. Никонова, Москва, "Изд. Иностр. Лит.", 1957. **Նույնի**, Военные Мемуары, тт. 1-6, Москва, "Соэжгиз", 1934-1937: **Նույնի**, Европейски хаос, пер. с англ. П. Константинова, Ленинград-Москва, "Петроград", 1924: **Г. Никольсон**, Как делался мир в 1919 г. Москва, "Госполитиздат", 1945. **А. Гардье**, Мир, Москва, "Госполитиздат", 1943. **У. Черчилль**, Мировой кризис, пер. с англ., с предисл. И. Минца, Москва-Ленинград, "Государственное военное издательство", 1932, **R. Cecil**, A Great Experiment, London, "Cape", 1941, և այլն:

¹³ **А. Чубарьян**, Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира, Москва, "Международные отношения", 1987. **Р. Арон**, Мир и война между народами, пер. с франц., под ред. В.И. Даниленко, Москва, "Nota Bene", 2000. **А. Торкунов**, Современные международные отношения, Москва, "Российская политическая энциклопедия", 1999. **F. Hinsley**, Power and the Pursuit of Peace, Cambridge, "Cambridge University Press", 1963.

հանդիսացավ Վեստֆալյան համակարգի հիմնական շարժիչ ուժը: Ֆրենսիս Հինսլին իր աշխատությունում ներկայացնում է միջազգային հարաբերությունների սկզբունքների ներդաշնակ գործունեությունը, որն ապահովում էր եվրոպական պետությունների կենսաունակությունը համակարգի ներսում: Այս համատեքստում կարևորվում են նաև Մարինա Լեբեդևայի, Տատյանա Ջոնովայի, Կարլ Կայզերի (Karl Kaiser) գիտական հոդվածները¹⁴: Դրանցում հեղինակները հստակ վերլուծության են ենթարկել Վեստֆալի և Վիեննայի համակարգային իրողությունները:

Վիլսոնի արտաքին քաղաքական հայեցակարգի ուսումնասիրման հատվածում ընդգրկված են այսպես կոչված «հետվիլսոնյան» ժամանակաշրջանի հեղինակները, որոնց կարելի է բաժանել երկու խմբի: Առաջին խումբն¹⁵ առանձնանում է Վիլսոնի և նրա արտաքին քաղաքական հայացքների նկատմամբ ունեցած դրական կողմնորոշմամբ: Այս շարքում առանձնակի նշանակություն ունեն հայտնի վիլսոնագետ Արթուր Լինքի (Arthur Link) աշխատությունները¹⁶: Հեղինակը Վիլսոնի արտաքին քաղաքական հայեցակարգի հիմքում տեսնում էր ամերիկյան ավանդական սկզբունքները՝ հիմնված կրոնի, ժողովրդավարության, ամերիկյան առաքելության, բարոյական պատասխանատվության, ինչպես նաև ժամանակի տնտեսական և քաղաքական իրողությունների վրա: Համանման մոտեցմամբ են նաև Ջոն Բուփերի (John Cooper) աշխատանքները¹⁷: Հեղինակը, համեմատելով Թեոդոր Ռուզվելտի (Theodore Roosevelt) և Վուդրո Վիլսոնի արտաքին քաղաքական միտքը, փորձել է կոտրել առաջինին իրապաշտ (ռեալիստ), երկրորդին՝ գաղափարապաշտ (իդեալիստ) համարելու կարծրատիպը:

Բավականին հետաքրքիր են նաև ամերիկյան պետական գործիչ, դիվանագետ, միջազգային հարաբերությունների մասնագետ, աշխարհաքաղաքականության ճանաչված տեսաբան Հենրի Էյսինգերի (Henry Kissinger) աշխատանքները¹⁸: Վերջինս իր աշխատություններում, հիմնվելով Վիլսոնի գաղափարների հարատևության վրա, նշում է, որ 20-րդ դարի դիվանագիտության մի շարք «առավել նուրբ» իրողություններ (Մարշալի պլան, ՄԱԿ և այլն) իրենց արմատներով գնում են դեպի վիլսոնյան գաղափարապաշտություն:

¹⁴ М. Лебедева, Что угрожает Вестфало? «Международные процессы». Январь-апрель 2008, том 6, №1 (16), с.117-121, <http://www.mgimo.ru/users/document/1793.phtml>, <http://www.intertrends.ru/archiv.htm>. Т. Зонова, Вестфальская Система, «Вестник МГИМО», 2008 г., №1, с. 78-80, <http://www.mgimo.ru/zonova/>. К. Kaiser, Zeitenwende, «Internationale Politik», №5, Mai 2003, s.1-8, <https://zeitschrift-ip.de/gap.org/de/ip-die-zeitschrift/archiv/jahrgang-2003/mai/zeitenwende>

¹⁵ А. Шлезингер, Циклы американской истории, пер. с англ. П. Развина и Е. Бухаровой, Москва, «Прогресс», 1992. Р. Хофстедтер, Американская политическая традиция и ее создатели, пер. с англ. Р. Хофстедтер, Москва, «Наука», 1992. E. May, The World War and American Isolation 1917-1917. Cambridge, «Harvard University Press», 1956. A. Mayer, Politics and Diplomacy of Peacemaking. Containment and Counter-Revolution in Versailles. 1918-1919, New York, «Knopf», 1967. A. Walworth, Wilson and his Peacemakers. American Diplomacy at the Paris Peace Conference 1919, New York, «Norton & Company», 1986 p. D. Miller, The Drafting of the Covenant, vol. 1-2, New York, «Loud, Putnam», 1928. Т. Knock, To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order. New York-Oxford, «Oxford University Press», 1992. L. Ambrosius, Woodrow Wilson and the American Diplomatic Traditions: The Treaty Fight in Perspective. Cambridge, «Cambridge University Press», 1987, և այլն:

¹⁶ A. Link, Wilson, vol.1-5, Princeton, «Princeton University Press», 1947-1965. Նույնի, Woodrow Wilson and the Progressive Era. 1910-1917. New York, «Harper Collins Pub.», 1954. Նույնի, Wilson the Diplomatist. A. Look at His Major Foreign Policies. Baltimore, «The Johns Hopkins Press», 1957. Նույնի, Woodrow Wilson and a Revolutionary World, 1913-1921, Chapel Hill, «University of North Carolina Press», 1982. Նույնի, Woodrow Wilson: Revolution, War, and Peace, Arlington Heights, «AHM Cor.», 1979.

¹⁷ J. Cooper, The Warrior and the Priest: Woodrow Wilson and Theodore Roosevelt. Cambridge, «Benlap Press of Harvard University», 1983. Նույնի, Breaking the Heart of the World: Woodrow Wilson and Fight for the League of Nations. Cambridge, «Cambridge University Press», 2001.

¹⁸ Г. Киссинджер, Дипломатия, Москва, «Ладомир», 1997. Նույնի, Нужна ли Америке внешняя политика? К дипломатии для XXI века. Москва, «Ладомир», 2002.

Ուսումնասիրողների մյուս խումբը Վիլսոնի արտաքին քաղաքական հայեցակարգի նկատմամբ քննադատական վերաբերմունք ունեցող հեղինակներն են¹⁹: Այս տեսանկյունից առանձնանում է հայտնի լրագրող և քաղաքական մտածող Վոլթեր Լիփմանը (Walter Lippmann)²⁰, ով քննադատեց համաշխարհային քաղաքականությունը մասնակցելու վիստոյան հիմնավորումները:

Խոսելով Վիլսոնի արտաքին քաղաքական հայեցակարգի ձևավորման գործում նրա անձնական որակների դերակատարման մասին՝ չի կարելի շրջանցել հոգեբանական պատմության կողմնակիցներին: Հոգեբանական կենսագրության մեթոդոլոգիայի կիրառմամբ գրված աշխատանքները բացահայտում են կարևոր անձնական շերտեր, որոնք իրենց ուղղակի ազդեցությունն են ունեցել նախագահի աշխարհայացքի ձևավորման վրա: Այս շարքում կառանձնացնենք հոգեբան Ջիգմունդ Ֆրոյդի (Sigmund Freud) և ամերիկյան պետական և քաղաքական գործիչ Ուիլյամ Բուլլիտի (William Bullitt)²¹ համահեղինակած Վուդրո Վիլսոնի կենսագրականը՝ գրված հոգեվերլուծության մեթոդի հիման վրա:

Իր ուրույն տեսակետով խնդրո առարկայի վերաբերյալ առանձնանում է ռուսական պատմագրությունը, որտեղ կարելի է առանձնացնել մի քանի շրջափուլ, որոնցից յուրաքանչյուրում Վիլսոնի դիվանագիտական ուղղվածության և նրա արտաքին քաղաքական տեսության ու ազգերի համընդհանուր ընկերակցություն ստեղծելու նրա գաղափարների նկատմամբ հստակ դրսևորվում էր տարբեր վերաբերմունք: Պետերբուրգյան համալսարանի դոցենտ Բորիս Շացկին արդեն 1913 թ. բավականին դրական էր արատահայտվում Միացյալ Նահանգների նոր վարչակազմի մասին անվանելով Վիլսոնին «խոշոր տրամաչափի և անկախ քննվորության գործիչ»²²: Հետագա տարիներին, պայմանավորված խորհրդային գաղափարախոսությամբ, աստիճանաբար փոխվեց վերաբերմունքը Վիլսոնի և Միացյալ Նահանգների արտաքին քաղաքական հավակնությունների հանդեպ: Վիլսոնի արտաքին քաղաքականությունը խորհրդային պատմաբանների²³ կողմից սկսվեց դիտարկվել բացառապես Միացյալ Նահանգների համաշխարհային գերակայության, կայսերապաշտական (իմպերիալիստական) և հակախորհրդային ուղղվածության դիտանկյունից: Այս համատեքստում առանձնանում են Ջինովիյ Գերշովի և Նիկոլայ Յակովլևի հետազոտությունները²⁴:

Պետք է նշենք սակայն, որ խորհրդային շրջանում եղան հեղինակներ²⁵, որոնք փորձեցին անդրադառնալ արժարժվող թեմային այլ տեսանկյունից, տալով Վիլսոնի արտաքին քաղաքական կողմնորոշմանը փոքրիշատե օբյեկտիվ և խորհրդային ավանդական գնահատականից տարբեր մեկնաբանություն: Հայտնի պատմաբան,

¹⁹ **E. Buehrig**, Woodrow Wilson and the Balance of Power. Bloomington, “Indiana University Press”, 1956. **R. Osgood**, Ideals and Self-Interest in America’s Foreign Relation. Chicago, “University of Chicago Press”, 1954. **Նունի**, Woodrow Wilson, Collective Security, and the Lessons of History: The Philosophy and Policies of Woodrow Wilson, Chicago, “University of Chicago Press”, 1957, և այլն:

²⁰ **W. Lippmann**, US Foreign Policy: Shield of the Republic. New York, “Little Brown & Co.”, 1943.

²¹ **З. Фрейд, У. Буллит**, Томас Вудро Вильсон 28-ой президент США: Психологическое исследование. Москва, “Прогресс”, 1992.

²² **Б. Шацкий**, Президент-профессор, “Русская мысль”, Москва-Петербург, “Русская Мысль”, 1913. № 10, с. 114-126.

²³ **Л. Зубок**, Новейшая история США (1917-1968), Москва, “Просвещение”, 1972, 367 с. **А. Березкин**, США-активный организатор и участник военной интервенции против Советской России (1918-1920 гг.) Москва, “Госполитиздат” 1949. **А. Кунина**, Провал американских планов завоевания мирового господства в 1917-1920 гг., Москва, “Госполитиздат”, 1954. **К. Виноградов, В. Сергеев**, Вудро Вильсон в дни войны и мира, Новая и новейшая история, 1975, №5, с. 122-134, №6, с. 100-113. **Э. Иванян**, Белый дом: президенты и политика, Москва, “Политиздат”, 1979, և այլն:

²⁴ **З. Гершов**, “Нейтритлет” США в годы Первой Мировой войны, Москва, “Соцгкзиз”, 1962. **Նունի**, Вудро Вильсон, Москва, “Мысль”, 1983. **Н. Яковлев**, Преступившие грань, Москва, “Международные отношения”, 1970:

²⁵ **В. Лан**, США: от Первой до Второй мировой войны. Москва, “Наука”, 1947. **Е. Попова**, США: борьба по вопросам внешней политики. 1919-1922 гг. Москва, “Международные отношения”, 1966, և այլն:

քաղաքագետ, ամերիկագետ Անատոլի Ռուսկինը այն հեղինակներից է, ով փորձեց հաղթահարել խորհրդային գաղափարական կաղապարները և տալ Վիլսոնի դիվանագիտության ամբողջական, հնարավորինս օբյեկտիվ վերլուծությունը²⁶։ Պատմաբան Ռուզաննա Իլյուխինան իր մենագրությունում²⁷, ներկայացնելով Ազգերի լիգայի ստեղծման և գործունեության պատմությունը, անդրադարձել է Վիլսոնի արտաքին քաղաքական հայեցակարգի առանձին դրվագներին և բավականին համակարգված շարադրել է նախագահի տեսակետը հետպատերազմյան աշխարհակարգի և Ազգերի լիգայի վերաբերյալ։

Հետխորհրդային ռուսական պատմագրության մեջ նկատվում է վիլսոնյան թեմայի մեկնաբանման կտրուկ շրջադարձ։ Հայտնի պատմաբան, ամերիկագետ Վիկտոր Մակովը իր աշխատանքներում²⁸ դիտարկելով վիլսոնյան արտաքին քաղաքական փիլիսոփայության էական սահմանները, ընդգծում է, որ Վիլսոնի գաղափարների անմիջական ազդեցությամբ հաստատված Վերսալյան համակարգը դարձավ «նորարարական խոշոր» քայլ 20-րդ դարի իրողություններին ընդառաջ։ Բորիս Կոզեմկոն²⁹ և Վյաչիսլավ Շաքիլոն³⁰, նորովի մեկնաբանելով Վուդրո Վիլսոնի վարչակազմի արտաքին քաղաքականության որոշ դրվագներ, ցույց տվեցին 1914-1917 թթ. պատերազմող երկրների միջև ամերիկյան միջնորդության փորձերի անկեղծությունը։

Դիտարկելով մեզ հետաքրքրող թեմայի պատմագրությունը՝ պետք է նշենք նաև միջազգային հարաբերությունների, Միացյալ Նահանգների և Եվրոպայի պատմության վերաբերյալ ընդհանրական բնույթի աշխատանքների³¹ կարևորությունը, որոնք հնարավորություն են տալիս համաշխարհային հարթության մեջ դիտարկել խնդրո առարկան։

Միացյալ Նահանգների դիվանագիտության հիմնախնդիրները, այդ թվում Վիլսոնի արտաքին քաղաքական հայեցակարգի և դրա մաս կազմող Ազգերի լիգայի առանցքային որոշ հիմնահարցեր, դուրս չեն մնացել նաև հայ պատմագիտության տեսադաշտից։ Այս շարքում կառանձնացնենք Լևոն Շիրինյանի, Գալուստ Գալստյանի, Ռիչարդ Հովհաննիսյանի, Արման Կիրակոսյանի, Արա Պապյանի, Միսոն Պալապյանի, Գայանե Մախմուրյանի, Տիգրան Սահակյանի, Հայկ Դազարյանի և այլոց աշխատանքները³²։

²⁶ А. Уткин, Дипломатия Вудро Вилсона, Москва, «Международные отношения», 1989. **Նույնի**, Американская империя, Москва, «ЭКСМО», 2003. **Նույնի**, Ужестие России: Брест, Версаль, Мюнхен. Москва, «ЭКСМО», 2004:

²⁷ Р. Илюхина, Лига Наций, 1919-1934, Москва, «Наука», 1982.

²⁸ В. Мальков, Американская мечта как символ веры и внешнеполитическая стратегема. Протоистория «империи по приглашению», Американский ежегодник, 1999, Москва, «Наука», 2001, сс. 122-154. **Նույնի**, Путь к имперству: Америка в первой половине XX века. Москва, «Наука», 2004: **Նույնի**, Вудро Вильсон и новая Россия, Новая и новейшая история, 1999, №6, 110-128 с., 2000, №1, с. 123-133:

²⁹ Б. Козенко, «Новая демократия» и война: Внутренняя политика США (1914-1917 гг.) Саратов, «Изд. Саратовского ун-та», 1980.

³⁰ В. Шацкило, Президент Вильсон: от посредничества к войне. 1914-1917 гг., Новая и новейшая история, 1993, №6, с. 69-87. **Նույնի**, Расчет и безрассудство. Германно-Американские отношения в 1898-1917гг., Москва, «ИВИ РАН», 1998:

³¹ З. Бжезинский, Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы, Москва, «Международные отношения», 2006. А. Дебидур, Дипломатическая история Европы, от Венского до Берлинского конгресса (1814-1878) т-1, Священный Союз, Москва, «Гос. Изд. Иностранной литературы», 1947. Н. Болховитинов, Доктрина Монро (происхождение и характер), Москва, «ИМО», 1959. Н. Дэвис, История Европы, Москва, «Хранитель», 2006. К. Галджив, Введение в геополитику, Москва, «Logos», 2000. **G. Tindal, D. Shi**, America a Narrative History, New York, «Norton and Company», 1992. **D. Hezmet**, Don't Know Much About History, Everything You Need to Know About American History But Never Learned, New York, «Avon Books» 1990.

³² Լ. Շիրինյան, Արևմտքի անկումը, Վուդրո Վիլսոնը և արդարացի աշխարհակարգի հաստատման ամերիկյան փորձի ճախողումը, Երևան, «Անարաս», 2010: **Նույնի**, Վուդրո Թ. Վիլսոնը, Մեյնուել Պ. Հանրիգստոնը և Հայաստանը փոխակերպվող աշխարհակարգում (երկրաքաղաքականության մտածում), Երևան, «Իսախի», 2012: **Նույնի**, Նոր աշխարհակարգը և Հայաստանը (երկրաքաղաքական-քաղաքականության անկարկ), Երևան, Ա.հ., 2006: **Գ. Գալստյան**, Հայաստանը և Մեծ Տերությունները 1917-1923 թթ., Երևան, «Գիտություն», 1999:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹԸ: Անենկին չբերագնահատելով հայ հեղինակների գիտական ձեռքբերումներն այս ասպարեզում՝ պետք է նկատենք, որ խնդրո առարկային արված վերջիններիս անդրադարձները հիմնականում դիտարկվում են այնքանով, որքանով դրանք առնչվում են Հայկական հարցին և Հայոց ցեղասպանությանը, կամ լավագույն դեպքում Վերսալյան համաակարգի շրջանակներում Վիլսոնի ծավալած գործունեությանը, ինչն էլ վերջինիս կերպարին տալիս է և՛ «ռոմանտիկ», և՛ «գաղափարապաշտ», և՛ «ուտոպիստական» մեկնաբանում: Մինչդեռ միանգամայն այլ է պատկերվող իրողությունը, երբ Վիլսոնի կերպարը դուրս է հանվում տեղայնական տարածքից և դիտարկվում է համաշխարհային պատմության լայնակի հեռապատկերում: Այս պարագայում հստակ ընդգծվում է Վիլսոնի աշխարհակարգաստեղծ գործունեության շրջագիծը, որի եզրերը ձգվում են վեստֆալյան գործընթացներից մինչև Մասստրիխտյան պայմանագրի կնքումը, Սրբազան դաշինքից մինչև Միավորված ազգերի կազմակերպություն:

Ներկա ատենախոսությունը Համընդհանուր խաղաղության հղացքի ուսումնասիրման, այս համատեքստում Վիլսոնի արտաքին քաղաքական դոկտրինայի ընդհանրական բնութագրման և քսաներորդ դարասկզբի պատմական իրողությունների վրա նրա ունեցած ազդեցության չափման մի փորձ է: Ինչն էլ, մեր ներկայացմամբ, սույն ատենախոսության հիմնական նորության խոսվածքն է:

Միանգամայն այլ է պատկերը ամերիկյան, եվրոպական և ռուսական պատմագրության մեջ: Ամերիկյան արտաքին քաղաքական հիմնախնդիրներին, Վուդրո Վիլսոնի դիվանագիտությանը, Ազգերի լիգայի ձևավորմանը և գործունեությանը վերաբերող աշատանքները բազմաթիվ են: Մեր տրամադրության տակ եղած տեսական, պատմագիտական հետազոտությունները, հուշագրական աշխատանքները և արխիվային փաստաթղթերը թույլ են տվել հավաքել բազմակողմանի և բավականին հիմնավոր նյութ խաղաղության գաղափարի, Վիլսոնի և հետպատերազմյան նոր աշխարհակարգի վիլսոնյան տեսլականի վերաբերյալ: Այնուամենայնիվ սակավ են (կարելի է ասել՝ բացակայում են) այն աշխատանքները, որոնք ներկայացնում են Վիլսոնի արտաքին քաղաքական հայեցակարգ՝ համընդհանուր խաղաղության հղացքի զարգացման և Ազգերի լիգայի ստեղծման գաղափարի հասունացման տեսանկյունից: Սույն աշխատանքով փորձ է արվել նորովի մեկնաբանել և ուսումնասիրության մեկ տեքստով ներկայացնել խաղաղության գաղափարի զարգացման տրամաբանությունը, Վեստֆալի և Վիեննայի համակարգերում վերջինիս կիրարկման համեմատական վերլուծությունը: Այնուհետև, Միացյալ Նահանգների արտաքին քաղաքական «վիլսոնյան» ավանդույթների ձևավորմանն ուսումնասիրմամբ, համընդհանուր խաղաղության պահպանման հայեցակարգի վիլսոնյան պատկերացումների ու Ազգերի լիգայի գաղափարական հիմնավորումների

R.Hovhannisian, The Republic of Armenis, vv.1-4, 1971-1996, (առկա է նաև 1-ին հատորի հայերեն տարբերակը՝ Հայաստանի Հանրապետություն, Առաջին տարին 1918-1919, խմբ. Ա.Խառատյան, ՀՀ ԳԱԱ, Պատմ. ինստ., Երևան, “Տիգրան Մեծ”, 2005): **Ա.Վիրապետյան**, Բրիտանական դիվանագիտությունը և արևմտահայության խնդիրը (19-րդ դարի 30-ական թթ.-1914 թ.), Երևան, “Գիտություն”, 1999: **Նույնի**, Ակնարկներ հայկական հարցի և եղեռնի միջազգային ճանաչման պատմության , Երևան, “Տիգրան Մեծ”, 2006: **Նույնի**, ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականությունը և արևմտահայությունը: 19-րդ դար-1914 թ., Երևան, «ԵՊՀ հրատ.», 2014, **Նույնի**, Վուդրո Վիլսոնը և Հայկական հարցը, ՀՀ ՊՆ Գ. Կանաչյանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 1-2 (83-84), Երևան, «Լիմուշ», 2015, **Նույնի**, The Armenian Massacres, 1894-1896: US Media Testimony, Detroit, “Wayne State Univ. Press”, 2004. **A. Papiian**, Arbitral Award of the President of the United States of America Woodrow Wilson: Full Report of the Committee upon the Arbitration of the Boundary between Turkey and Armenia, Washington, November 22nd, 1920, Yerevan, “Asoghik”, 2011. **S. Payaslian**, United States Policy toward the Armenian Question and the Armenian Genocide, New York, “Palgrave Macmillan”, 2005. **Г. Махмуриян**, Лига Наций, Армянский вопрос и Республика Армения, Ереван, “Артагерс”, 1999. **Նույնի**, Политика Великобритании в Армении и Закавказье в 1918-1920 гг. Бремя белого человека, Ереван, “Лусакн”, 2002. **Տ. Սահակյան**, Վուդրո Վիլսոն, Մարդը և Քաղաքագետը, Երևան, «Լուսակն», 2006: **Հայկ Ղազարյան**, Սևրի պայմանագիրը և Վուդրո Վիլսոնի իրավաբար վճիռը Հայաստան-Թուրքիա սահմանաբաժանման վերաբերյալ, 2 գ., Երևան, «Էդիթ Պրինտ», 2012, և այլն:

դիտարկմամբ, փորձ է արվել արդեն Վերսալյան համակարգում գտնել համակարգային այն մեկտեղումները, որոնք իրականացնում էր Վուդրո Վիլսոնը նոր աշխարհակարգի հաստատման, Ազգերի լիգայի ստեղծման և համընդհանուր խաղաղության հաստատման իր գաղափարներում:

ԱՏԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ ԵՎ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՈՎԱՆՂԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ: Աշխատանքը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված սկզբնաղբյուրների և գիտական ուսումնասիրությունների ցանկից և հավելվածներից:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ հիմնավորված է ատենախոսվող թեմայի արդիականությունը և գիտական նորույթը, ներկայացված են հետազոտության նպատակն ու խնդիրները, ինչպես նաև՝ ատենախոսության ժամանակագրական սահմանները և օգտագործված սկզբնաղբյուրների և գիտական ուսումնասիրությունների համառոտ տեսությունը:

Առաջին գլուխը, որը վերնագրված է «**ՀԱՄԵՆԴՆԱՆՈՒԻ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԳԱՐԱԾՓԱՐԸ ՊԱՏԱԿԱՆ ՀՈՒՆՎՈՒՅԹՈՒՄ (ՎԵՏՏՖԱԼԻ ԵՎ ՎԻԵՆԱՅԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐԸ)**», քննության է առնում Համընդհանուր խաղաղության հղացքը: Մարդկության զարգացմանը համընթաց խաղաղության գաղափարը անցել է էվոլյուցիոն բարդ ճանապարհ, որն արտահայտվել է բազում մտածողների աշխատություններում՝ այս կամ այն պատմական ժամանակաշրջանի առանձնահատկություններին համապատասխան: Խաղաղության հայեցակարգերը և ծրագրերը իրենց ուղղակի ազդեցությունն են ունեցել համընդհանուր խաղաղության գաղափարի զարգացման գործընթացի վրա՝ այս կերպ միջպետական փոխհարաբերություններում ձևավորելով յուրատեսակ «խաղաղության» ավանդույթ: Խաղաղության գաղափարի զարգացման վեկտորի ուսումնասիրումը հնարավորություն է ընձեռում ամրագրել անցումը վերացական գծապատկերներից դեպի հստակ քաղաքական ծրագրերի և հետևել հասարակական-քաղաքական պրակտիկայում տեսական մշակումների կիրառման գործընթացին:

Ընդհանուր առմամբ, հետևելով խաղաղության գաղափարի զարգացմանը և վերլուծելով ծրագրերը այս կամ այն պատմական ժամանակաշրջանի համատեքստում, պետք է նշել, որ հեղինակները ունենին որոշ չափով ուտոպիկ պատկերացում խաղաղության հիմնահարցի վերաբերյալ: Սակայն նրանցում առկա էր մարդկության խաղաղ գոյակցության հեռանկարը, ինչն էլ, մեր համոզմամբ, նպաստեց, որ առաջ քաշած դրույթներից շատերը ունենան նաև գործնական կիրառում՝ հիմնադրությամբ նշանակություն ունենալով համընդհանուր խաղաղության պահպանման համակարգային կարգավորման գործընթացում:

Առաջին ենթագլուխը վերնագրված է «**ՀԱՄԵՆԴՆԱՆՈՒԻ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՎԵՏՏՖԱԼՅԱՆ ՀԻՄՆԱԳՐՈՒԹՅՆԵՐԸ**»: Ենթագլխում ներկայացված է Վեստֆալի համակարգը և համընդհանուր խաղաղության գաղափարի կիրարկման վեստֆալյան փորձը: Համակարգի շրջանակներում Եվրոպայում հայտնվեցին առաջին համեմատաբար կայուն ուժային կենտրոններ, որոնց միջև, բնականաբար, առաջացավ իրավիճակին բնորոշ հակամարտություն, որն էլ իր հերթին պահպանելու էր ուժերի հավասարակշռությունը և համընդհանուր խաղաղությունը՝ ապահովելով միջազգային կյանքի ընդհանուր առաջընթացը:

Վեստֆալյան համակարգը միջազգային հարաբերությունները «համակարգելու» առաջին հարացույցն էր, որը հիմնված է «ազգային շահի» («raison d'état») վրա: Այս սկզբունքի հիմնադիրը եղավ կարդինալ Ռիշելյոն (Richelieu), որը մեկտեղեց «ազգային շահը» և ուժերի հավասարակշռությունը մեկ հայեցակարգում, որտեղ այդ երկու սկզբունքները գործում էին փոխկապակցված՝ ապահովելով համընդհանուր խաղաղությունը: Վեստֆալյան համակարգով սկիզբ դրվեց մի նոր աշխարհաքաղաքական դարաշրջանի, երբ պետությունները սկսեցին դիտվել որպես

առանձին տարածքային կազմավորումներ: Այն հաստատեց պետության ինքնիշխանությունը ներքին և արտաքին քաղաքականության բնագավառում և դրանով իսկ պետությունների՝ միմյանց ներքին գործերին չմիջամտելու սկզբունքը: Համագործակցելով միմյանց հետ ինքնիշխան պետությունները վերածվեցին միջազգային հարաբերությունների հիմնական սուբյեկտի՝ ձևավորելով պետականակենտրոն համակարգ: Պետությունների հավասար ինքնիշխանության սկզբունքը Վեստֆալից հետո դարձավ եվրոպական քաղաքականության հիմքը: Պետությունների միմյանց հետ ազատ համագործակցելու հանգամանքը նրանց միջև առաջացրեց որոշակի մրցակցություն, ինչը և հանդիսացավ Վեստֆալյան համակարգի հիմնական շարժիչ ուժը:

Վեստֆալյան համակարգը ստեղծողների հանճարը նրանում էր, որ նրանք ոչ միայն լուծեցին խնդիրները, որոնց հետ առնչվել էր Եվրոպան 17-րդ դարի առաջին կեսին, այլ ինքնավարության սկզբունքով դրեցին նոր քաղաքական համակարգի հիմքերը՝ վերջինիս տալով հետագա զարգացման հնարավորություն: Սակայն այստեղ կա մեկ ակնառու բացթողում, ինչն ամենայն հավանականությամբ կապված էր միջազգային հարաբերությունների խաղաղ կարգավորման բնագավառում եվրոպական երկրների դեռևս անհրաժեշտ փորձի բացակայության հետ. չստեղծվեց այն մարմինը կամ կառույցը, որը պետք է ստանձներ այս սկզբունքների կիրառումը և հանդիսանար համընդհանուր խաղաղության պահպանման երաշխավորը: Ճիշտ է, համակարգը բոլոր պետություններին դիտարկում էր հավասար, սակայն մի քանիսը մյուսներից առավել «հավասար» էին, և սկզբունքների կիրառումը աստիճանաբար դառնում էր դժվար, իսկ երբեմն՝ անիմաստ, քանզի անընդհատ առկա էր ուժային առավելության թելադրանքով հավասարակշռությունը և խաղաղությունը խախտելու վտանգը: Ահա «անկառավարելիության» այս մթնոլորտը Եվրոպան կանգնեցրեց նապոլեոնյան պատերազմների փաստի առջև: Պատերազմներ, որոնք ցնցեցին համընդհանուր խաղաղության պահպանման հայեցակարգի առանց այդ էլ խարխուլ հիմքերը և ստիպեցին, որ եվրոպական պետությունների ներկայացուցիչները հերթական անգամ հավաքվեն այս անգամ արդեն Վիեննայում (1814-1815 թթ.)՝ վերանայելու Վեստֆալյան հաստատված միջազգային հարաբերությունների դրոյթները, բավարարելու հաղթողների տարածքային պահանջները հետնապոլեոնյան Եվրոպայում, հաստատելու նոր պետական սահմաններ Եվրոպայում և երաշխիքներ ձեռք բերելու Եվրոպան նվաճելու նոր փորձերի դեմ:

Երկրորդ՝ **«ՀԱՄԵՆԻ-ՀԱՆՈՒՐ ԽՎԱՐԱՊՈՅՅԱՆ ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՅԹՆԵՐԸ»** ենթագլխում ներկայացվում են Վիեննայի համակարգի առաջ քաշած սկզբունքները, որոնք ուղղակի առնչվում են համընդհանուր խաղաղության պահպանման հիմնախնդրին:

14-19-րդ դարերի՝ խաղաղության գաղափարի զարգացման ուսումնասիրությունը ակնհայտ է դարձնում, որ գործ ունենք համանվերոպական գործընթացի հետ: Հեղինակների գրեթե բոլոր տրամախտությունները պարունակում են համանվերոպական (երբեմն համաշխարհային, սակայն եվրոպակենտրոն) մեխանիզմների կիրառման առաջարկներ: Նապոլեոնյան դարաշրջանը բացեց եվրոպական գաղափարի իրականացման և դրանից բխող խաղաղության հաստատման միանգամայն նոր փուլ: Միասնական Եվրոպայի նապոլեոնյան տեսլականը «փորձարարական» մարտահրավեր էր՝ ուղղված եվրոպական գաղափարին. խոսքն այն մասին է, որ փորձ էր արվում ոչ միայն զենքի ուժով միավորել եվրոպական երկրները, այլև միատեսակել (ունիֆիկացնել): Այս պարագայում Եվրոպայի միատեսակումը (ասել է թե ֆրանսականացումը) պետք է դառնար այն վերջնադրոյունքը, որ պետք է ապահովեր խաղաղություն: Սակայն Եվրոպայի՝ ուժային տարբերակով միավորման նապոլեոնյան փորձը վերջնադրոյունքում հանդիպեց համակարգային կարգավորման փորձաքարին: Եվրոպական հավասարակշռությունը, որն այդ ժամանակ գործում էր Վեստֆալյան

կարգավորման շրջանակներում, խախտվել էր (այս պարագայում հոգուտ Ֆրանսիայի), և համակարգային կարգավորման մեխանիզմը (հականապոլեոնյան կոալիցիաների տեսքով) ձեռնամուխ եղավ դրա վերականգնմանը: Այս փորձը համակարգի սուբյեկտներին (Եվրոպական տերություններին), կարելի է ասել, մասունանչեց կարգավորման մեխանիզմի բացթողումները, և վերջիններս Վիեննայի վեհաժողովի կարգավորման շրջանակներում հիմք դրեցին միասնական Եվրոպայի և համընդհանուր խաղաղության հիմնահարցի համակարգային կարգավորման միանգամայն նոր փուլի: Վեհաժողովի մասնակիցները նպատակ ունեին «հին պահպանողական քաղաքական համակարգի վերականգնման», «փոխհատուցման», «օրինականության» (լեգիտիմության) և «ուժերի հավասարակշռության» սկզբունքների կիրառման միջոցով ստեղծել ընդհանուր անվտանգության համակարգ: Արդյունքում ստեղծվեց միջազգային հարաբերությունների Վիեննայի համակարգը: Այն հիմնված էր Թալերյանի առաջ քաշած «օրինականության» սկզբունքի վրա, սկզբունք, որ տեսնում էր համընդհանուր խաղաղության պահպանումը միապետների օրինական իշխանության պահպանման մեջ: Վիեննայի համակարգի շրջանակներում ստեղծվեց Սրբազան դաշինքը, հանձին որի՝ ուժի կիրառմանը փոխարինելու եկավ քարոյական փոխադարձ պատասխանատվության գործոնը, որը, դրսևորվելով պետությունների (այս պարագայում միապետների) արտաքին քաղաքական վարքագծում, պետք է կարգավորեր միջազգային հարաբերությունները՝ ապահովելով համընդհանուր խաղաղությունը: Նման կառույցի գոյությունը՝ անկախ վերջինիս բովանդակության քաղաքական ձևակերպումների մակարդակից, արդեն իսկ ապացույց է մեծ տերությունների միասնական քաղաքականության, ինչը բացակայում է Վեստֆալում: Սրբազան դաշինքի կազմավորումն այս ճանապարհին խոսում է այն մասին, որ այդ քաղաքականության կազմակերպիչներն արդեն զիտակցում էին նման կենտրոնացված կառույցի գոյության անհրաժեշտությունը: Իսկ այդ կառույցի քաղաքական կայացումը ժամանակի խնդիր էր, և ոչինչ չէր խանգարում եվրոպացիների և ապագայում այս հիմքի վրա ստեղծել ավելի կայուն կառույց: Վեստֆալյան համակարգի ձևավորման ժամանակ նման կառույցի մասին խոսվում էր միայն խաղաղության վերաբերյալ տրակտատների մակարդակով, իսկ Վիեննայից հետո, ինչպես ցույց է տալիս պատմությունը, Սրբազան դաշինքն ունեցավ իր զարգացումն ի դեմս Ազգերի լիգայի, որը նույնպես պետք է կյանքի կոչվեր հանուն մեկ նպատակի՝ համընդհանուր խաղաղության պահպանման:

Երկրորդ՝ **«ՀԱՄԵՆԻԿԱՆՈՒ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԱՍԵՐԻԿՅԱՆ ՉԵՎԱՉՍՓԸ ՎՈՒԴԻՈ ՎԻՍՈՆ»** խորագիրը կրող գլխում անդրադարձ է արվում Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների արտաքին քաղաքական ավանդույթների ձևավորմանը և արդեն 20-րդ դարասկզբին՝ ամերիկյան արտաքին քաղաքական հայեցակարգի վիլսոնյան մեկնաբանմանը՝ համընդհանուր խաղաղության հաստատման համատեքստում:

19-րդ դարի վերջին եվրոպական հավասարակշռության համակարգը կրկին վերադարձավ կարգավորման ուժային մեթոդներին, ինչն էլ հանգեցրեց համակարգային հերթական ճգնաժամի, որի դրսևումը եղավ Առաջին աշխարհամարտը: Հեպատերազմյան կարգավորման գործընթացի գլխավոր դերակատարների շարքում, եվրոպական տերությունների կողքին, այս անգամ հանդես էր գալիս նաև Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները ի դեմս միասնական Ռոմաս Վուդրո Վիլսոնի:

Գալով իշխանության՝ նախագահ Վիլսոնն իր արտաքին քաղաքականությամբ և միջազգային խնդիրների հանդեպ մոտեցումներով բեկում մտցրեց Միացյալ Նահանգների քաղաքական ավանդույթների մեջ: Նա տեսնում էր Միացյալ Նահանգների ավանդական արտաքին քաղաքական հայեցակարգի՝ մեկուսացվածության վերանայման անհրաժեշտությունը: Նրա առաջ քաշած գաղափարները նոր աշխարհակարգի վերաբերյալ կտրուկ տարբերվում էին «Մոնրոյի դոկտրինայի», «Մեծ Մահակի» և «Դոլարային դիվանագիտության» սկզբունքներից: Կոչ անելով հրաժարվել մեկուսացումից, Վուդրո Վիլսոնն ամենևին էլ չէր հրաժարվում

«Մոնրոյի դոկտրինայից», այլ փորձում էր վերամեկնաբանել այն՝ կախված ժամանակի հրամայականից և ամերիկյան հնարավորությունների մակարդակից:

Առաջին ենթագլխում՝ «**ԱՄՏՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱՑՅԱԼ ՆԱՀԱՆՊՆԵՐԻ «ՉԵՁՈՔՈՒԹՅՈՒՆԸ» 1914-1917 ԹԹ.՝ ՈՐՊԵՍ «ԱՐԿԱՐԱՅԻ» ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ**», խոսվում է Առաջին աշխարհամարտի և դրա նկատմամբ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների արտաքին-քաղաքական դիրքորոշման մասին: Այս համատեքստում անդրադարձ է արվում Միացյալ Նահանգների «չեզոք» դիրքորոշմանը: Չափման մեկ դաշտում դնելով «չեզոքություն» և «միջնորդություն» եզրերը արվել է դրանց ռազմավարական և աշխարհաքաղաքական հիմնավորումները: Սույն ենթագլխում փորձ է արվել Միացյալ Նահանգների դիրքորոշումը ներկայացնել համընդհանուր խաղաղության պահպանման համատեքստում՝ դրան տալով նոր աշխարհակարգի ստեղծման ճանապարհին արվող «առաջին քայլի» որակում: Ենթագլխում արծարծվում է նաև Առաջին աշխարհամարտին Միացյալ Նահանգների մասնակցության հիմնահարցը: Այս առումով անդրադարձ է արվել մասնակցության դրդապատճառներին, որոնք ի վերջո հանգեցրին «պատերազմ հանուն խաղաղության» կարգախոսի կենսագործմանը:

Երկրորդ՝ «**ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԳԱՎԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԵՆՔԸ ՎՈՒԴԻՐՈ ՎԻՍՈՒՑԻ «14 ԿԵՏԵՐՈՒՄ»** ենթագլխում ներկայացվում է համընդհանուր խաղաղության հաստատման տեսանկյունից վերլուծվում են նախագահ Վիլսոնի պատկերացումները հետպատերազմյան աշխարհակարգի վերաբերյալ: 1918 թ. հունվարի 8-ին Կոնգրեսին ուղղված իր ուղերձում նախագահ Վիլսոնը ներկայացրեց «Պատերազմի նպատակները և հաշտության պայմանները» ծրագիրը: 14 սկզբունքներից բաղկացած այս «խաղաղության ծրագիրը» առավել հայտնի դարձավ Վուդրո Վիլսոնի «14 կետեր» անվանմամբ, որոնց հրապարակումով Վիլսոնը ներկայացրեց «աշխարհի կառուցման» իր հարացույցը: 14-րդ կետում խոսվում էր «Ազգերի լիզայի» ստեղծման մասին, որը, ըստ նախագահի Վիլսոնի, հանդիսանում էր «նոր աշխարհակարգի» ստեղծման և համընդհանուր խաղաղության պահպանման հիմնաքարը: Դեռևս 1914 թ. Վուդրո Վիլսոնը նկարագրելով «նոր աշխարհակարգի» ուրվագծերը, հետպատերազմյան միջազգային հարաբերությունների առաջարկվող սկզբունքների մեջ թվարկել էր մի շարք գաղափարներ, դրանք են՝ մեծ և փոքր ազգերի հավասարություն, ցանկացած տեսակի տարածքային բռնազավթման բացառում, սպառազինության վերահսկում կառավարությունների կողմից, ազգերի ընկերակցության ստեղծում, որն ի վիճակի կլինի երաշխավորել յուրաքանչյուր պետության տարածքային ամբողջականությունը: Այս գաղափարները հետագայում պաշտոնապես ընդգրկվեցին համաշխարհային խաղաղության ամերիկյան ծրագրում՝ դառնալով վերջինիս սկզբունքային հիմքը*:

Սույն ենթագլխում լուսաբանվել է նաև հետպատերազմյան խաղաղ կարգավորման իրավական հիմքի մշակմանն ուղղված եվրոպական կառավարությունների քննարկումները: Եվ համեմատական մեկ դաշտում ներկայացվել են եվրոպական երկրների և Միացյալ Նահանգների արտաքին քաղաքական ռազմավարության մեջ

* Հարկ է նշել, որ 12-րդ կետը, որում ասվում էր, որ *ներկայիս Օսմանյան Կայսրության բուրբակյան հատվածներից պետք է տալ անվտանգ հիքնիշխանություն, իսկ մյուս ազգություններին, որոնք այժմ Թուրքիայի տիրապետության տակ են, պետք է տրամադրել կյանքի լիարժեք անվտանգություն և ինքնիշխան զարգացման բացարձակ հնարավորություն*, անմիջականորեն վերաբերում էր նաև հայ ժողովրդի ապագային և ստեղծվելիք Հայաստանի Հանրապետությանը: Այն միանշանակորեն շեշտում էր Օսմանյան կայսրության ոչ բուրբ ազգերի, մասնավորապես հայության, ազատորեն ապրելու և սեփական ճակատագիրը տնօրինելու իրավունքը: Թեև Վիլսոնի ուղերձում առանձնացված չէ որևէ երկիր, սակայն 14 կետերի ամերիկյան պաշտոնական մեկնաբանման մեջ (1918 թ. հոկտեմբեր) 12-րդ կետի վերաբերյալ հստակ նշվում է. «Հայաստանին պետք է հատկացվի նափասնագիստ Միջերկրական ծովում, որևէ տերության հովանավորության ներքո: Ֆրանսիան կարող է հավակնել դրան, սակայն հայերը կնախընտրեն Մեծ Բրիտանիային»: Տե՛ս Papers Relating to the Foreign Relations of The United States (այսուհետև FRUS), 1918, Supplement 1, The World War, vol. 1, Washington, "Government Printing Office", 1933, p. 405-413.

եղած տարբերությունները հետպատերազմյան խաղաղության հաստատման պայմանների վերաբերյալ:

Ատենախոսության երրորդ գլուխը՝ **«ՓԱՐԻՋԻ ԽՆԱՐԱՂՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎԸ ԵՎ ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ»** նվիրված է հետպատերազմյան խաղաղ կարգավորմանը:

Առաջին աշխարհամարտը ապացույցն էր այն իրողության, որ միջպետական հարաբերությունների Վեստֆալյան և Վիեննայի սկզբունքները կարիք ունեին վերանայման և «խմբագրման»: Անհրաժեշտություն կար ազգերի միջև գոյություն ունեցող հարաբերությունների նոր ձևաչափերի մշակման, որն ի վիճակի կլիներ ապահիվելու նաև հաստատվող հետպատերազմյան խաղաղությունը: Վուդրո Վիլսոնը իր «14 կետերի» հրապարակմամբ փաստացի հայտարարեց «խմբագրի» դերի ստանձման պատրաստակամության մասին: Որպես խաղաղության հիմնահարցի լուծման մեխանիզմ նախատեսվեց Ազգերի Լիգայի ստեղծումը, որին հատկացվում էր առանցքային դերակատարում հետպատերազմյան խաղաղ կարգավորման գործընթացում:

Առաջին **«ԱԶԳԵՐԻ ԼԻԳԱՆ՝ ՈՐՊԵՏ ՀՆՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ԽՆԱՐԱՂՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ՎԻՍՈՒՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՀԻՄՆԱԶԱՐ»** ենթագլուխը նվիրված է Վուդրո Վիլսոնի արտաքին քաղաքական հայեցակարգի և Ազգերի լիգայի ձևավորման նախադրյալներին՝ համընդհանուր խաղաղության պահպանման գաղափարական հենքի դիտարկմամբ:

Ըստ նախագահ Վիլսոնի՝ հետպատերազմյան նոր աշխարհակարգը հնարավոր էր միայն ամերիկյան ժողովրդավարության արժեքների և սկզբունքների համաշխարհայնացման պայմաններում: Նոր աշխարհակարգի անվտանգությունը բացառապես կախված էր միայն պատասխանատվության զգացումի՝ հավաքական գիտակցումից: Այն հնարավոր էր միայն համապատասխան իրավական կառույցի՝ Ազգերի լիգայի առկայության պայմաններում, ինչ էլ իր գոյությամբ պետք է պահպաներ ուժերի հավասարակշռումը ինչպես Եվրոպայում, այնպես էլ ողջ աշխարհում՝ ապահովելով համընդհանուր խաղաղությունը:

Նախագահ Վիլսոնի հետագա մտորումները Ազգերի լիգայի մասին՝ որպես համընդհանուր խաղաղ կարգավորման բաղկացուցիչ տարրի, ընդլայնեցին նրա պատկերացումները հավաքական անվտանգության հայեցակարգի բնույթի մասին: Նա հայտարարեց միջազգային հարաբերությունների կարգավորման իր «դեղատոմսի» մասին, հիմք դնելով «վիլսոնականություն»՝ կոչվող երևույթին, համաձայն որի միջազգային հարաբերությունների հիմքում պետք էր դնել ոչ թե ազգային ինքնահաստատումը ցանկացած գնով, այլ ազգերի փոխվստահությունը, որը հանդիսանալով միջազգային հարաբերությունների հիմքը, պետք է դառնար համընդհանուր խաղաղության հաստատման և պահպանման գրավականը հետպատերազմյան աշխարհում:

Իմաստավորելով հետպատերազմյան աշխարհակարգի սկզբունքները՝ նախագահ Վիլսոնը բնավ չէր ցանկանում արմատապես փոխել Եվրոպայում դեռևս 17-րդ դարից գործող միջազգային հարաբերությունների սկզբունքները: Շահերի համաձայնեցմամբ ուժերի հավասարակշռման հայեցակարգին հակադրելով ազգերի համագործակցությամբ հավասարակշռության պահպանման հայեցակարգը նա փորձում էր հավասարակշռության եվրոպական մեխանիզմները համադրել ուժերի միավորման սկզբունքին՝ համընդհանուր խաղաղության պահպանումը մեկտեղելով հավաքական անվտանգության հետ:

Բռնկված պատերազմը ապացույցն էր այն իրողության, որ նախագահ Վիլսոնի քայլը ժամանակին էր: Քանզի պատերազմը գալիս էր ապացուցելու այն, որ գոյություն

* Երբ վերցված է Հենրի Քիսինձեյերից, տե՛ս **Г. Киссинджер**, Дипломатия, Москва, “Ладомир”, 1997, с. 200:

ունեցող մեխանիզմներն այլևս հնացած են և արդյունավետ չեն գործում: Ուստի համընդհանուր խաղաղության հաստատման և արդյունավետ պահպանման համար անհրաժեշտ է դրանք վերանայել ժամանակի հրամայականին համահունչ:

Երկրորդ՝ **«ԱԶԳԵՐԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՆՈՐ ՁԵՎԱԶՍՓԻ՝ ԱԶԳԵՐԻ ԼԻԳԱՅԻ ՀԻՄՆՈՒՄԸ (ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՍՏՈՂՈՎ)»** ենթագլխում ներկայացվում է Փարիզի խաղաղության համաժողովի աշխատանքը՝ առանցքային գիծ դիտարկելով Ազգերի լիգայի կանոնադրության քննարկման գործընթացը:

Համաժողովին նախագահ Վիլսոնը ներկայացավ այն համոզմամբ, որ հաշտությունը պետք է կնքվեր իր «14 կետերին» համահունչ, և որ Ազգերի լիգայի կանոնադրությունը դառնար այն «հիմնաքարը», որի վրա կկառուցվեր խաղաղ կարգավորման ողջ ծրագիրը: Ենթագլխում ներկայացվում է բանակցային ողջ գործընթացում տեղ գտած հակասությունների և քննարկային տարածայնությունների (հատկապես առկա «Չորսի խորհրդում», «19-ի հանձնաժողովում», Միացյալ Նահանգների Կոնգրեսում) վերլուծությունը:

1919թ. ապրիլի 28-ի դրությամբ Ազգերի լիգան այլևս իրողություն էր:

1919 թ. նոյեմբերի 19-ին Սենատը կայացրեց իր որոշումը պայմանագրի վերաբերյալ: Վերսալյան պայմանագիրը, նրա հետ մեկտեղ Ազգերի լիգայի կանոնադրությունը չվավերացվեցին: Փորձ է արվել նաև ենթագլխի շրջանակներում տալ այս իրավիճակում Վիլսոնի գործունեության գնահատականը: Նշենք, որ այն միանշանակ չէ և չի համապատասխանում պատասխանի «ճիշտ» և «սխալ» ձևաչափին: Ներկայացնելով ձախողման օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառները՝ ինչպես նաև գոյություն ունեցող տեսակետները, փորձ է արվել դրանց համադրմամբ ներկայացնել դեպքերի իրական արտացոլանքը, ինչ էլ հանդիսանում է յուրատեսակ պատասխան վերոնշյալ հարցին:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ բաժնում, հանրագումարի բերելով ատենախոսության հիմնական դրույթները՝ ամրագրվել են հետևյալ եզրահանգումները.

- Համընդհանուր խաղաղության պահպանման կարևորագույն բաղադրիչ հանդիսացող հավաքական անվտանգության մեխանիզմները Եվրոպայում հաստատվել և կիրառվում են դեռևս 17-րդ դարից: Միջպետական հարաբերությունների համակարգային զարգացման շնորհիվ այդ մեխանիզմները փոխակերպվեցին միջազգային հարաբերությունների կարգավորման նորմերի և դրվեցին խաղաղ կարգավորման գործընթացների հիմքում: Վեստֆալյան համակարգը համընդհանուր խաղաղության պահպանումը դիտարկում էր ազգային շահերի առաջնության, ուժերի հավասարակշռության, ազգային պետությունների առաջնության, պետական ինքնիշխանության սկզբունքների կիրառման շրջանակներում:

- Վիեննայի համակարգը, ի տարբերություն նախորդի, համընդհանուր խաղաղության պահպանման հիմքում տեսնում էր «օրինականության» սկզբունքի կիրառումն ու միապետների օրինական իշխանության և փոխադարձ բարոյական պարտավորվածության պահպանումը: Համեմատության մեջ տեսնում ենք, որ միջազգային իրավունքի տեսակետից Վիեննայի համակարգն ավելի պահպանողական էր, քան Վեստֆալյանը: Սակայն Վիեննայի համակարգի ստեղծողներն իրենց քաղաքական մտածելակերպով մեկ քայլ առաջ են անցնում նախորդներից և հստակ գիտակցում, որ ուժերի հավասարակշռման մեխանիզմը լիարժեք աշխատում է այն դեպքում, երբ ամրագրված է համընդհանուր արժեքներին վերաբերող որևէ համաձայնությամբ, որը կկանխի միջազգային կարգի խախտման փորձերը: Սրբազան դաշինքը եկավ փոխարինելու ուժի կիրառման սկզբունքը բարոյական փոխադարձ պատասխանատվության գործոնով: Սակայն 19-րդ դարի վերջին եվրոպական հավասարակշռության համակարգը կրկին վերադարձավ ուժային քաղաքականության սկզբունքին, որի արդյունքում և բռնկվեց Առաջին համաշխարհային պատերազմը: Գոյություն ունեցող մեխանիզմներն այլևս հնացած էին և արդյունավետ չէին գործում:

Ուստի համընդհանուր խաղաղության հաստատման և արդյունավետ պահպանման համար անհրաժեշտ էր դրանք վերանայել ժամանակի հրամայականին համահունչ:

- Վերահամաստվորելով նախապատերազմյան աշխարհակարգի սկզբունքները՝ Միացյալ Նահանգների նախագահ Վուդրո Վիլսոնը որդեգրեց արտաքին քաղաքական նոր ուղեգիծ: Ըստ նախագահ Վիլսոնի՝ Միացյալ Նահանգների քաղաքական մեկուսացվածությունը համաշխարհային գործերից, խոչընդոտում էր երկրի հետագա զարգացմանը: Միացյալ Նահանգները, համաձայն «իրեն ի վերուստ կանխորոշված առաքելության», ամերիկյան աշխարհամասից բացի պետք է ստանձնե՞ր նաև ողջ աշխարհում անվտանգության հաստատման ու պահպանման պատասխանատվությունը: Ահա այս ճանապարհին Առաջին աշխարհամարտը կարծես պատեհ առիթ հանդիսացավ խաղաղության ամերիկյան ձևաչափի հաստատման ճանապարհին: Նա զգալի ուշադրություն էր հատկացնում Միացյալ Նահանգների դերակատարությանն ապագա միջազգային համակարգում և, հայտարարելով չեզոքություն, փաստացի հրաժարվեց մեկուսացվածության քաղաքականությունից և ակտիվորեն սկսեց մասնակցել նոր աշխարհակարգի ձևավորման և «արդարացի» խաղաղության հաստատման գործին:

- Միացյալ Նահանգները դարձավ այն երկիրը, որի հետ կապվեց խաղաղության հաստատման հույսը: Ահա այստեղ նախագահ Վիլսոնը կատարեց իր հերթական քայլը՝ հանդես գալով խաղաղության հաստատման իրատեսական «14 կետերի» ծրագրով, որն, ըստ Վուդրո Վիլսոնի, «միակ հնարավոր» ծրագիրն էր: «14 կետերը» նախատեսում էին միջազգային հարաբերությունների գլոբալ վերանայում և համընդհանուր խաղաղության պահպանման իրավական կարգավորում Ազգերի լիգայի շրջանակներում: Ասել է, թե, նոր աշխարհակարգը ձևավորվում էր անվտանգության հանդեպ պատասխանատվության հավաքական գիտակցմամբ:

- Նախագահ Վիլսոնը Վերսալյան համակարգի շրջանակներում առաջարկեց ճգնաժամից դուրս գալու և միջազգային հարաբերությունները կարգավորելու իր «դեղատոմսը»: Վերահամաստվորելով հետպատերազմյան աշխարհակարգի սկզբունքները՝ նախագահ Վիլսոնը բնավ չէր ցանկանում արմատապես փոխել Եվրոպայում դեռևս 17-րդ դարից գործող միջազգային հարաբերությունների սկզբունքները: Շահերի համաձայնեցմամբ ուժերի հավասարակշռման հայեցակարգին հակադրելով ազգերի համագործակցությամբ հավասարակշռության պահպանման հայեցակարգը՝ նա փորձում էր հավասարակշռության եվրոպական մեխանիզմները համադրել ուժերի միավորման սկզբունքին և հավաքական անվտանգության մեխանիզմի իրավական կիրառմամբ, ի դեմս Ազգերի լիգայի, ապահովել համընդհանուր խաղաղության պահպանումը:

- Ազգերի լիգայի ստեղծման գաղափարը Վիլսոնն աստիճանաբար դարձրեց ամերիկյան արտաքին քաղաքական հայեցակարգի հիմքը, նրա կլիմոտ-էսենցիան: Սակայն Միացյալ Նահանգները չվավերացրեց Ազգերի լիգայի կանոնադրությունը, որի հետևանքով այն դադարեց գոտ ամերիկյան սկզբունքների տարածման և «Մոնրոյի դոկտրինայի» համաշխարհայնացման միջոց լինելուց:

Լիգան իրենից ներկայացնում էր լավագույն դեպքում միջազգային հարաբերությունների կարգավորման հիմնականախթ, այն դեռևս չէր կարողանում տալ ուղղակի պատասխաններ այն հարցերին, որոնք երկու համաշխարհային պատերազմների միջև ընկած ժամանակահատվածում կանգնել էին բոլոր տերությունների առաջ: Այն չէր պատասխանում հիմնական հարցերից մեկին, թե ինչպես է անհրաժեշտ պահպանել խաղաղությունը՝ հավաքական պատժամիջոցների, թե խաղաղեցման քաղաքականության միջոցով: Գա բերեց լուրջ հակասությունների և կազմակերպության աշխատանքի արդյունավետության նվազեցմանը: Աշխարհը դեռևս պատրաստ չէր ընդունել նոր իրականությունը, ուստի Լիգան դատապարտված էր վերածվելու կիսակատար և անավարտ մի կառույցի, իսկ Միացյալ Նահանգները՝

շարունակելու համաշխարհային քաղաքական թատերաբեմում իր տեղի և դերի փնտրտույքը:

- Վուդրո Վիլսոնի «ինտերնացիոնալիզմի» կարիքը նորից զգացվեց Երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ: Եվ պատահական չէր, որ համաշխարհային տերությունների առաջնորդները, հատկապես Միացյալ Նահանգների նախագահ Ֆրանկլին Ռուզվելտը և նրա հաջորդ Հարրի թրումենը, շարունակեցին իրենց «քաղաքական նախորդի» քաղաքականությունը՝ համատեղելով գաղափարապաշտությունն (իդեալիզմ) ու իրատեսությունը (պրագմատիզմ): Նրանք ընդունեցին Վուդրո Վիլսոնի քաղաքական ժառանգությունը (խաղաղության հաստատման առաջնություն, տենտեսական և քաղաքական հարաբերությունների ազատականացում և թափանցիկություն, միջազգային հարաբերությունների իրավական ինստիտուցիոնալ կարգավորում) որպես իրենց երկրների արտաքին քաղաքական դոկտրինայի գաղափարական հիմք:

Վուդրո Վիլսոնի քաղաքական ժառանգության մեջ անհրաժեշտ է նշել նաև Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև սահմանը որոշող Իրավարար վճռի կարևորությունը՝ որպես Հայկական հարցի արդարացի լուծման առիավատյալ:

Եզրահանգումային սույն դաշտում հարց է առաջանում, թե ինչն^{ու} մարդկությունը չկարողացավ 1919 թ օգտվել իր կյանքն արմատապես փոխելու ընձեռված հնարավորությունից, և ինչն^{ու} Վուդրո Վիլսոնը չկարողացավ իրականացնել իր ծրագրերը: Իհարկե Վուդրո Վիլսոնի անձնական որակներն այս հարցում բավականին կարևոր էին, և իրավացի են այն հեղինակները, որոնք պարտության պատճառները տեսնում են նրա անձնական անհաջողության մեջ: Սակայն, մեր կարծիքով, սա պատասխանի միայն մի կողմն է: Վուդրո Վիլսոնի պարտության պատճառը միայն նրա անհաջողությունը չէր: Խնդիրն այն էր, որ Միացյալ Նահանգների կառավարության և օրենսդիրների միջև իշխանության և երկրի արտաքին քաղաքականությունը որոշելու իրավունքի համար մղվող պայքարն անախաղեպ սրվել էր: Հանրապետականները քննարկման ընթացքում սատարում էին իրենց տվյալ պահի շահերը և պաշտպանում կուսակցական հավակնությունները: Դրա հետ մեկտեղ նրանք մշտապես մեղադրում էին նախագահ Վուդրո Վիլսոնին, որ նա իբր «տանուլ է տվել» խաղաղությունը բրիտանացիներին, որ Լիգայի հիմքում փաստացի ընկած է ոչ թե ամերիկյան, այլ բրիտանական ծրագիրը: Այդ իսկ պատճառով Միացյալ Նահանգների չմասնակցելը պայմանավորված էր ոչ միայն մեկուսացման տրամադրություններով և Վուդրո Վիլսոնի անձնական որակներով, այլև ուժերի դասավորվածության հետևանքով Միացյալ Նահանգները դեռևս չունեին Լիգայում առաջատար դիրք զբաղեցնելու և այդ կառույցը վերահսկելու հնարավորություն:

Այսպիսով՝ Վուդրո Վիլսոնի պարտության պատճառը կարելի է փնտրել նաև Փարիզում, որտեղ իր գաղափարներն անցկացնելու համար նախագահը ստիպված էր գնալ որոշակի փոխզիջումների, ինչը բնականաբար դուր չեկավ ընդդիմադիրներին և վերջիններս շահարկեցին այդ հանգամանքը դեմոկրատ նախագահի դեմ: Ինքնին հասկանալի է, որ Ազգերի Լիգան չէր կարող անմիջապես և ամբողջովին բավարարել Միացյալ Նահանգների արտաքին քաղաքական պահանջները: Սակայն, Վուդրո Վիլսոնը համոզված էր, որ միջազգային հարաբերությունների նոր ժողովրդավարական համակարգի ստեղծումը և ամերիկյան արժեքների ու գաղափարների աստիճանական տարածումը կապահովեր Միացյալ Նահանգների համար համաշխարհային առաջատարություն, իսկ աշխարհին՝ անվտանգություն: Հանրապետականները թերահավատորեն էին վերաբերվում այս ամենին՝ առաջնություն տալով անմիջական արդյունքին:

Իհարկե, Ազգերի լիգան իր թերություններով և առավելություններով հանդերձ կայացավ և որպես քաղաքական կառույց գործեց, ավելին, այն ունեցավ իր

քաղաքականապես արդիականացված իրավահաջորդը՝ Միավորված ազգերի կազմակերպության տեսքով: Եվ այժմ արդեն ողջ քաղաքակիրթ աշխարհը, այդ թվում և Միացյալ Նահանգները, ընդունում է վիլսոնյան հայեցակարգի ճշմարտացիությունը: Միանգամայն իրավացի է Լևոյդ Ամբրոզիուսը, որը նշում է. «Ինչպես նախագահ Վիլսոնն ի վիճակի չեղավ հաղթահարելու ամերիկյան դիվանագիտական ավանդույթների սահմանափակումները, այնպես էլ հետագա քաղաքական առաջնորդները չկարողացան հաղթահարել նրա թողած ժառանգությունը»:

Վուդրո Վիլսոնի արտաքին քաղաքական ժառանգությունը մինչ օրս արդիական է: Դրա վառ ապացույցն է այն, որ ժամանակակից միջազգային կազմակերպությունների գործունեության սկզբունքներն իրենց հիմքում, կարելի է ասել, հենց վիլսոնյան են: Համաշխարհային քաղաքականության շատ խնդիրներ, որոնք փորձում էր համակարգել նախագահ Վիլսոնը, դեռևս անլուծելի են: Անժխտելի է այն, որ համընդհանուր խաղաղության հաստատման խոչընդոտները և նոր դարաշրջանի ամենավտանգավոր մարտահրավերները (այդ թվում նաև ահաբեկչությունը) չեն կարող հաղթահարվել առանց համաշխարհային հանրության միասնական կամքի, որի անհրաժեշտության մասին էր խոսում Վուդրո Վիլսոնը:

ԱՄԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՅՈՎ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐԸ

1. Վուդրո Վիլսոնը և Ազգերի Լիգայի ստեղծումը, «Կանթեդ» գիտական հոդվածների ժողովածու 2(39), Երևան, «Աստղիկ», 2009, էջ 205-215:

2. Սրբազան դաշինքը և Ազգերի լիգան (համեմատական վերլուծություն), Հովհ. Թումանյանի անվան ՎՍՊԻ, Հանրապետական երիտասարդական գիտաժողովի նյութեր, նվիրված Վանաձորի պետական մանակավարժական ինստիտուտի իմնադրման քառասունամյակին, Վանաձոր, «ՄԻՄ տպագրատուն», 2009, էջ 89-97:

3. ԱՄՆ-Ի «խաղաղարար» չեզոքությունը Առաջին աշխարհամարտի սկզբին, Միջազգային գիտաժողովի նյութեր, նվիրված ԱրՊՀ հիմնադրման քառասունամյակին, պրակ 1, Ստեփանակերտ, «Իլգակ պլյուս», 2009, էջ 237-238:

4. Համընդհանուր խաղաղության պահպանման հայեցակարգը Վեստֆալի և Վիեննայի համակարգերում, Պատմության հարցեր-2, Տարեգիրք/ Խմբ.: Ա. Ստեփանյան, Երևան, «Ջանգակ», 2013, էջ 65-71:

5. Ազգերի լիգայի կանոնադրության քննարկումը և մերժումը Միացյալ Նահանգների Կոնգրեսում (1919 թ. փետրվար-1920 թ. մարտ), Ակունք, Գիտամեթոդական և ուսումնամեթոդական հոդվածների ժողովածու, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2013, էջ 23-30:

6. Հետպատերազմյան խաղաղությունը և Վուդրո Վիլսոնի «14 կետերը», Ակունք, Գիտամեթոդական և ուսումնամեթոդական հոդվածների ժողովածու, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2015, էջ 27-34:

КАРЕН ЮРИКОВИЧ ГАСПАРЯН

ПОНЯТИЕ ВСЕОБЩЕГО МИРА И ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ВУДРО ВИЛЬСОНА

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 “всемирная история”.

Защита состоится 26-го ноября, 2015г., в 15:00 часов на заседании специализированного совета 006, действующего при Институте Востоковедения НАН РА, по адресу: 0019, г. Ереван, пр. Маршала Баграмяна, 24/4.

РЕЗЮМЕ

Настоящая диссертация - попытка исследования понятия всеобщего мира и внешнеполитической концепции Вудро Вильсона. Проблема всеобщего мира – одна из важнейших задач истории. Вековой антагонизм войны и мира постоянно сопровождает человечество, со дня на день подтверждая огромное значение установления и сохранения мира. Вовсе не случайно, что идея установления мира постоянно была и остаётся в центре внимания великих мыслителей, политических и государственных деятелей разных исторических эпох. Исходя из особенностей каждого исторического периода, идея прошла своеобразный путь развития, что выражалось в различных проектах по обеспечению всеобщего и устойчивого мира. Авторы проектов обеспечили рассматриваемому понятию программную основу, базируясь на которую, начиная с 17 века, идея перешла в стадию реализации в виде системного урегулирования, что сыграло основополагающую роль в разработке Вестфальской (1648), Венской (1815), Версальской (1919) систем.

В конце 19 в. система европейского баланса, обойдя принципы Вестфальской и Венской систем по мирному урегулированию международных отношений, снова вернулась к силовым методам урегулирования, что и привело к очередному системному кризису. Это получило своё выражение во время Первой мировой войны. После окончания войны мир встал перед проблемой создания нового порядка и воссоздания всеобщего мира. 28-ой Президент Соединённых Штатов Вудро Вильсон в рамках версальского урегулирования, представил идею о создании новой международной системы, которую чётко сформулировал в тезисах нормированной программы под названием «Четырнадцать пунктов». В них намечено видение международного безопасного будущего во всеобщем содружестве наций, в парадигме создания Лиги наций.

Цель диссертации - при помощи комплексного анализа вестфальского и венского опыта системного применения идеи всеобщего мира представить его эволюцию, дать окончательное оформление последнего во внешнеполитической концепции Вудро Вильсона, изучить идеологическую основу вильсонизма и воздействие ее на создание Лиги наций. Соответственно, в работе выдвинуты следующие задачи:

- представить понятие всеобщего мира в историческом контексте,
- дать логику эволюции идеи мира в исторической мысли 14-19 вв.,
- исследовать основные положения всеобщего мира в Вестфальской и Венской системах,

- в этой перспективе проанализировать и представить суть нового мира, утверждающегося в рамках версальской системы,
- оценить вклад Вудро Вильсона в дело утверждения нового мира и миропорядка в контексте политического кризиса начала 20 века,
- представить сущность системы ценностей президента Вильсона, его политическую философию, новаторское осуществление американских политических традиций,
- представить вильсонскую трактовку проблемы сохранения всеобщего мира в контексте Лиги наций,
- оценить роль вильсоновских идей в свете поствильсоновских всемирных внешнеполитических традиций.

Освещение проблемных положений и парадигмы рассматриваемой проблемы построено на понимании посвящённых всеобщему и постоянному миру трактатов представителей передовой европейской политической мысли 14-19 вв. и на основных миропорядковых доктринах Вудро Вильсона: “поддержание всеобщего мира”, “вечный мир”, “объединённая Европа”, “баланс сил”, “Общественный договор”, “Великий проект”, “Священный союз”, “мир без победы”, “коллективная безопасность”, “Лига Наций”, “право наций на самоопределение”, “принятие коллективной ответственности”, “правовое нормирование международных отношений” и др.

В вышеперечисленном аспекте сделана попытка по новому интерпретировать и в едином исследовании представить логику эволюции идеи мира, сравнительный анализ применения последнего в системах Вестфалии и Вены. Далее, посредством исследования формирования традиций вильсоновской внешней политики Соединённых Штатов, изучения вильсоновских представлений концепции сохранения всеобщего мира и идеологических обоснований Лиги наций, сделана попытка найти в версальской системе те соединения, которые реализовал Вудро Вильсон в своих идеях утверждении нового мироощущения, создания Лиги наций и установления всеобщего мира.

Обращение к проблеме исторических вопросов всеобщего мира актуально и важно особенно сегодня. В условиях военных вызовов 21 века, когда весь мир вовлечён во всё новые конфликты и войны, особенно осязатима необходимость единения мирового сообщества и признания коллективной ответственности по отношению к судьбам мира. Бесспорно, что препятствия в деле утверждения всеобщего мира и самые опасные военные вызовы (в том числе терроризм) новой эпохи невозможно преодолеть без единой воли всемирного сообщества, о необходимости которой говорил Вудро Вильсон.

KAREN Y. GASPARYAN

WORLD PEACE NOTION AND WOODROW WILSON'S FOREIGN POLICY CONCEPT

The Dissertation is submitted for the pursuing of the Scientific Degree of the Doctor of Philosophy in the Field of “World History” 07.00.02.

**The Defense of the Dissertation will take place at 15:00, on November 26th of 2015 at the Meeting of Specialized Council 006 acting at the Institute of Oriental Studies of NAS RA
Adress: 0019, Yerevan, Marshal Baghramyan av., 24/4**

SUMMARY

The dissertation presents world peace concept and an attempt to study Woodrow Wilson's foreign political view.

World peace issue is one of the focal issues of world history. War-peace controversy has always been there day by day signifying the importance of peace establishment and preservation. Therefore, it is not accidental that the idea of establishing world peace has always been and is currently in the centre of attention of great thinkers, political leaders, statesmen and political processes of different historical periods. Conditioned by the peculiarities of each historical period the concept has passed a unique path of development, which has been manifested in various programs on long-lasting world peace. The authors provided a plan as an underlying support for the point at issue, on the basis of which the idea entered the stage of the systemic regulation from the 17th century and was of fundamental importance in the systems of Westphalia (1648), Vienna (1815), and Versailles (1919).

At the end of the 19th century European balance-of-power-in-international-relations system turned to force-solution methods ignoring the principles on peaceful resolution of conflicts set in Westphalia and Vienna. This, in its turn, resulted in the subsequent system crisis which found its manifestation during the First World War. In the aftermath of the war the world faced the challenge of creating a new world order and re-establishing overall world peace. The 28th president of the USA Woodrow Wilson proposed an idea of creating a new world organization in the form of a clearly structured document called "14 Points" in the framework of Versailles settlement. It outlined a system of collective security for all nations in the future in the paradigm of establishing League of Nations to promote international cooperation and achieve international peace and security.

The aim of the dissertation is to present the development of the idea based on the complex analysis of the experience in Westphalia and Vienna about the universal concept of peace enforcement; give its formulation in Woodrow Wilson's foreign political conception; study “Wilsonian” ideology and its influence on the establishment of the League of Nations. Accordingly, the following issues have been highlighted in the paper.

- present the idea of world peace in different historical periods
- give the logic of the development of the concept of peace in Europe and 14th-19th-century history
- study the peace fundamentals set in the systems of Westphalia and Vienna
- analyze things from this key issue point and present the essence of newly established world order in the framework of Westphalia system

- signify Woodrow Wilson's contribution in the establishment of a new world order and the peace preservation in the context of the early 20th-century post-war political crisis
- present President Wilson's worldview values, his political philosophy, and innovative application of American political traditions
- present the Wilsonian interpretation of the issue of worldwide peace preservation in the context of League of Nations
- evaluate the role of Wilson's ideological heritage in the tradition of post-Wilsonian world foreign policy

The illustration of points at issue and the paradigms is built on the tracts in the 14th-19th century history of Europe aimed at establishing universal and lasting peace, as well as on Woodrow Wilson's perception of world order such as "maintaining world peace", "eternal peace", "united Europe" "balance of power", "public contract", "Big project", "Holy Alliance", "peace without victory", "collective security", "League of Nations", "the right of nations to self-determination", "collective responsibility", "Legal regulation of interstate relations" and so on.

In the aforementioned context, this work is an attempt to study and present the logic of the development of peace concept, the comparative analysis of its implementation in Westphalia and Vienna system with a new interpretation. Then, by studying the "Wilsonian" traditions in US foreign policy, observing Wilsonian ideology of maintaining universal peace and understanding the ideological reasoning of the League of Nations, an attempt has been made to find the systemic conceptions in the already-existing Versailles system, which Woodrow Wilson realized in the establishment of a new world order, foundation of the League of Nations and in the establishment of universal peace.

The issue of actual maintenance of peace is especially important today. In the challenges of the 21st century, when the world is constantly involved in new conflicts and wars, the strength and unity of the international community and the need for collective responsibility towards world future are felt. It cannot be denied that the obstacles to world peace establishment, as well as the most dangerous ones of the era (including terrorism) cannot be overcome without the common will of all the nations the imperative need of which Woodrow Wilson spoke about.